

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ
ФАЛСАФА ФАКУЛЬТЕТИ
“ФАЛСАФА ВА ФАН МЕТОДОЛОГИЯСИ” КАФЕДРАСИ**

КУРС ИШИ

XXI АСР ФАНИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Топширди: 2-курс магистранти К.Муратова

Қабул қилди: ф.ф.н. доц.в.б. С.Аллаярова

Тошкент – 2013

КИРИШ

АСОСИЙ ҚИСМ

1. Глобал цивилизация кризиси ва фан тараққиёти танқиди
2. Замонавий фаннинг глобал муаммоларни бартараф этишдаги ўрни
3. Ҳозирги даврда таълим модернизацияси муаммолари

ХУЛОСА

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

КИРИШ

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритиб, дунёдаги давлатлар, халқаро ташқилотлар билан иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маданий соҳаларда дипломатик алоқаларни ўрнатмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг чет мамлакатларлар билан муносабатлари янги босқичга кўтарилимоқда. Шу жиҳатдан қарагандা макроиқтисодиётни, халқ хўжалигини янги юқори босқичга – жаҳон тажрибалари даражасига кўтариш, албатта, илм-фанга, унинг ривожланиш даражасига ҳам боғлиқ. Бугунги бозор иқтисодиёти ислоҳотлари шароитида фаннинг ижтимоий ҳаётдаги роли эса кундан-кунга ниҳоятда ошиб бормоқда. Мустақиллик йилларида республика илм-фан мазмунида ҳам туб ўзгаришлар юз бермоқда. Илм-фаннынг бевосита ишлаб чиқариш кучларига тезда айланана бориши натижасида фаннинг ўзида, айни пайтда техника ва ишлаб чиқаришда катта сифат ўзгаришлари юз берди.

Мамлакатимизда Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ўз вактида ишлаб чиқилганлиги ва бугунги кунда унинг самарадорлигини дунё мамлакатлари тан олмоқда. Президент Ислом Каримов 2010 йил 29 январда 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағищланган маъruzасида таъкидлаб ўтганидек, “Баркамол авлод йили”да “Биз фарзандларимизнинг нафақат жисмоний ва маънавий соғлом ўсиши, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, уйғун ривожланган инсонлар бўлиб, XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга етиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз”¹.

Шунингдек, Президентимиз И.А.Каримов ўз маърузаларида “Таълим соҳасидаги замонавий ахборот ва компьютер технологиялари, интернет тизими, рақамли ва кенг форматли телекомуникацияларнинг замонавий усууларини ўзлаштириш, бугунги тараққиёт даражасини белгилаб берадиган бундай илфор ютуқлар нафақат мактаб, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларига, балки ҳар қайси оила ҳаётига кенг кириб бориши учун замин туғдиришнинг аҳамиятини чуқур англаб олишимиз лозим” деб алоҳида таъкидлаганлар. Зоро буларнинг ҳаммаси давлат таълим муассасаларида тузилмавий ўзгаришларни, узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлашни бошқаришнинг самарали тартибини жорий қилиш, таълим сифатини назорат қилиш тизимини шакллантиришни талаб қиласди. Бинобарин, ислоҳотларнинг бугунги босқичида таълим тизими фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш вазифаси қўйилмоқда.

Тараққиётни таъминлашда илм-фаннынг ўрни ва аҳамияти беқиёс эканлиги тан олинган ҳақиқат. Шу сабабли, юртбошимиз томонидан мамлакатимизнинг келажагини қўзда тутган ҳолда, бугунги кунда тараққий топган давлатлар илмий жамоатчилигининг эътибор марказида турган, энг

¹ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаравонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 74-75.

илғор, истиқболли илмий изланиш ва тадқиқот ишларини юртимизда ривожлантириш мақсадида Фанлар академияси ва олий таълим муассасалари таркибида янги лабораторияларни ташкил қилиш, уларнинг ривожланган мамлакатлардаги илм-фан марказлари билан самарали ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишга эришиш таклиф этилмоқдаки, бу ҳам олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини янада оширишга, уларнинг амалиёт билан интеграциялашувини янада кучайтиришга хизмат қиласи.

Мазкур вазифаларнинг ижроси миллий таълим тазимида ҳам маълум бир ўзгаришларни амалга оширишни тақозо қиласи. Мамлакат маънавий янгиланишининг таркибий қисми бўлган олий таълим тизимини ҳам модернизалаш, техник янгилаш, инновацон ғоя в технологияларни таълим тизимига жорий қилишга эришиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. Шу боис бўлса керак турли давлат грантлари доирасида инновацион ғояларни жорий этиш учун кенг кўламли фаолият олиб борилмоқда.

Таълим ва инновациялар бир томондан, инсон фаолиятининг бир соҳаси бўлиб, улар келажакни аниқлашга таъсир кўрсатади. Иккинчи томондан тараққиётнинг ўзига хос усули бўлиб келажакка яқинлаштирувчи ҳаракат ҳисобланади.. Бу икки бошланғич асос тараққиёт ресурсларини ривожлантирувчи ижтимоий механизмдир. Бунда сўз таълим ривожининг усули ёки воситаси сифатидаги таълим инновациялари ҳақида боради. Ҳар қандай ижтимоий ҳаракатни жадаллаштириш, айнан интеллектуал мазмунни бирлаштириш орқали, ягона жараённи ташкил қилиш шакли сифатида намоён бўлади.

1. Глобал цивилизация кризиси ва фан тараққиёти танқиди

Глобал цивилизация кризиси ўзи каби глобал соҳавий кризисларни келтириб чиқарди. Масалан, расмий тиббиётдаги кризисни (бухронни) олайлик. Унинг камида уч сабаби кўрсатилиши мумкин. *Биринчиси* шундаки, расмий (илмий) тиббиёт ҳамиша касалликнинг ўзини эмас, балки унинг оқибатларини даволаш билан шуғулланиб келди. Зоро, у касалликни инсон жисмоний вужуди билан боғлиқ деб ҳисоблаб, бу вужуднинг соҳиби, эгаси, бошқарувчиси бўлган рухни, қалбни (фоявийликни) инкор этиб келди. Ваҳоланки, қадимги мутафаккирлар (масалан, Платон, Гиппократ каби) касаллик илдизини беморнинг руҳиятида деб кўрсатганлар. Бу расмий тиббиёт кризисининг маънавий асосини ташкил этади. *Иккинчи сабаб* шундаки, бу тиббиёт инсон вужудига бир бутун, яхлит ёндошмайди, балки айrim аъзоларни бир-бири билан мураккаб боғлиқлигини ҳисобга олмасдан даволаш билан шуғулланиб келди. Бунинг натижасида у инсон организмининг бир (ёки бир неча) аъзосини даволар экан, бошқа аъзолари холатини назардан соқит қиласди. Бу назардан соқит бўлган аъзоларнинг ҳам касалланишига олиб келади. *Учинчи сабабни* ҳозирги даврда инсон организмида иммунитетнинг (касалликка қарши кураш қобилиятининг) ялпи заифлашганида (қолаверса, ирсиятнинг бузилаётганида) кўриш мумкин.

Иммунитетнинг бузилиши расмий тиббиётнинг ўзига боғлиқ бўлмаган объектив сабаб бўлиб, ҳозирги тиббиёт унга қарши туро олмаяпти. Ана шу учинчи сабаб эса оқибатлари ўйламай-нетмай кенг қўллаб келинаётган техника ва технология ютуқларининг натижасидир. Бу ютуқлар нафақат инсон яшаб келган табиий мухитнинг ўзгариб кетиши - иқлим ритмларининг бузилиши, ер, сув, хавонинг ифлосланиши, шунингдек, кислотали ёмғирлар ва бошқа жараёнлар, яъни экологик кризис - натижасида нафақат гуллаган боғу роғлар, балки инсон организми ҳам жиддий зарар кўра бошлишига олиб келди. Шулар туфайли тиббиёт эндиликда ўзининг боши берк кўчага кириб қолганини, кризисга учраганини тан олмоқда.¹

Экологик кризис эса жамият билан табиат (биосфера) орасидаги мувозанатнинг бузилиб кетиши, яъни табиат, бутун она замин кишилик жамиятининг ўзига нисбатан нооқилона муносабатини, бебошликларини, тажаввузини ортиқ кўтара олмай қолгани оқибатидир. Эндиликда бутун башарият глобал экологик кризисга дуч келганини наинки йирик мутафаккирлар, фан намоёндалари, иқтисодиёт, сиёsat, маданият арбоблари, зиёлилар, балки оддий тафаккур эгалари ҳам аянч билан тан олмоқдалар. Энди олимлар хатто “инсониятнинг атроф мухитга етказган заарли таъсири оқибатларини бартараф этиш мумкин деган фикри илгари суриш учун ҳеч қандай илмий асосга эга эмасмиз... эндиликда инсоният секин ишлайдиган қопқонга тушиб қолгани аниқми ёки бу қопқондан чиқиш... мумкинми, бу ҳақида фан аниқ бир нарса дея олмайди”² қабилидаги хулосаларга

¹ Кушкаров С. Сўфий жанг санъати / С. Кушкаров, Улуғбек Кушкаров. - Тошкент : Ўзбекистон, 2003. - Б.54.

² Шермуҳамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси. – Тошкент: Университет, 2005. - Б. 361.

келмоқдалар. Очигини айтганда, эндиликда олимлар нафақат экологик уйимизни, балки “ақлли инсон”нинг ўзини ҳам яқин ўн йилликлар мобайнида ҳалок этадиган экологик коллапс содир бўлишини башорат қилмоқдалар.

Юқоридаги каби хуросалар кўплаб мисол ва фактларда ўз тасдифини топади. Бу борада, масалан, Россиянинг Петербургдай тарихий шаҳрини тузатиб бўлмас экологик ҳалокат кутаётгани ҳақида ёзилган бир ахборот диққатга сазовор. Ушбу ахборотга кўра, Петербургдан атиги 30 км нарида жойлашган, химиявий чиқиндилар полигонига айланган “Красный бор” деган жойда бу чиқиндилар жуда тўлиб кетгани туфайли энг хавфли захарли химикатлар яқин орада Нева дарёсига тошиб чиқиши хавфи борлиги ва бу масала депутатлар томонидан мухокама этилиши кутилаётгани ҳақида ҳабар қилинади. Ваҳоланки, бунчалик машхур бўлмаган жойларда аҳвол қандайлиги ҳақида эса гапирмаса ҳам бўлади.

Эндиликда инсоният ўзининг кейинги асрлар мобайнидаги фаолияти туфайли содир бўлган ҳалокатли жараёнлар миқёсини сезмаслиги қийин. Шу маънода экологияни инсониятнинг анча кечикиб бўлса ҳам уйғонган виждон азоби деб таърифлаш мумкин. Чиндан ҳам, Хиросима фожиаси, Чернобль аварияси каби аянчли ҳодисалар инсоният қалбида чуқур жароҳат қолдиргани, озон қатламишининг сийраклашиб кетгани, иқлимининг ўзгариб кетаётгани, тропик ўрмонларнинг заарланаётгани, ёнғинлар ва сув тошқинлари, ер, сув, хавонинг ифлосланиб кетгани, цунамилар, химиявий ва бактериал уруш синовлари каби фактларни санаб тугатиб бўлмайди ва буларни кўриш учун энди олим бўлиш ҳам шарт эмас.

Ушбу жараёнлар инсоният олдига бундан буён Ер юзида яна қанча яшаш мумкин деган масалани қўяётгани эндиликда ҳеч кимга сир эмас. Чунки энди гап нафақат табиий бойликларнинг, энергия манбаларининг камайиб, йўқолар даражага етгани, табиатнинг заҳарлагани, балки инсон бу муҳитда хатто тоза ҳаво билан нафас олиш имкониятидан, тоза озуқа манбаъларидан маҳрум бўлаётгани ҳақида, бутун бошли дарёлар, ўрмонлар йўқ бўлгани, денгиз, океанлар, еру кўк, тошу тупроқ тиклаб бўлмас заарар кўргани ҳақида кетмоқда. Яъни, инсоният интеллектуал қобилияти ва цивилизацияси қанча ривожланса, унинг ўзи қулайдиган чоҳ шунча катталашиб, чуқурашиб бориши, техника эса табиатни эксплуатация қилиш воситасидан инсониятнинг ўзини вайрон этиш қуролига айланиб кетавериши маълум бўлмоқда.

Умуман олганда, замонавий медицинанинг кризиси ялпи антропологик кризнинг бир қисми бўлиб, у хилма-хил кўриниш ва тамойилларда намоён бўлмоқда. “Булар орасида энг асосийси, дейди таниқли рус файласуфи, академик В.С.Степин, - инсоният эволюциясининг миллионлаб йиллари мобайнида шаклланган генофонди пойдеворида атроф муҳитнинг (кимёвий ва радиоактив таъсирлар туфайли) ифлосланишида намоён бўлган бевосита сабаб бўлса, иккинчиси (турли касалликлар туғдирувчи микроб ва вируслар) таъсирида содир бўлаётган бевосита кучли ўзгаришлардир. Ваҳоланки, кишилик жамиятида бу генофонднинг сақланишига хизмат қилувчи табиий

факторлар (яъни, табиий танланишнинг) фаолияти ўз аниқ чегарасига эга. Масалан, танланиш вазифасини бажарадиган урушларда асосан соғлом ва насл қолдира оладиган одамлар қирилиб келган. Катта тезлик билан ўзгариб бораётган нобарқарор ижтимоий вазиятлар ва барча соҳаларда содир бўлаётган рақобатлар ичida кечаетган ҳозирги ижтимоий ҳаёт эса ўз стресслари билан антропологик кризисни янада кучайтирмоқда. Бу эса нафақат юрак, қон томирлари, онкология касалликларини, балки руҳий касалликларнинг ҳам кўпайишига олиб келмоқда. Кейинги йилларда, депрессия (оғир руҳий сиқилиш) каби руҳий хасталик XX аср охири XXI аср бошларининг энг кенг тарқалган касаллигига айланди.”¹

Баъзи кишиларга ҳозир ҳам шак-шубҳасиз фақат ижобий ҳодиса бўлиб кўринаётган илмий-техника ютуқларини инкор этмаган ҳолда, айни шу ютуқлар туфайли цивилизация боши берк кўчага кириб қолганини эндиликда нафақат мутафаккир файласуфлар, гуманитар соҳа вакиллари, балки кўпчилик олимларнинг ўzlари ҳам оғир афсус билан тан олаётганларини алоҳида таъкидлашимиз жоиз. Масалан, Россия таниқли фан намояндалари шундай ёзадилар: “Олимлар сиёsatчиларнинг қўлига бутун Планетадаги ҳаётни бир эмас, бирнеча неча бор йўқ қилиш қувватига эга бўла оладиган куролларни тутқаздилар, ваҳоланки, келажакда уларни қандай йўқотиш ва нима қилиш мумкинлигини аниқлашга ҳаракат қилмадилар..., улар энергиянинг янги манбаъларини кашф этдилар ва эмокдалар, шунинг билан бирга радиоактив чиқиндилар ва ядроий терроризмдан қутулишдай жуда жиддий муаммоларини ҳам вужудга келтирдилар..., улар одамларга антибиотикларни совға қилдилар, айни пайтда, зарарли микроорганизмларнинг табиий танланиш жараёнини кучайтирдилар.”²

Лекин, бошқа тоифадаги олимларнинг жиловсиз тафаккури инсоният бошига яна қандай савдолар солиши ҳали номаълум бўлган янги ихтиро ва технологияларни яратиш иштиёқи билан ёнишда давом этмоқда. Улар, эндиликда кўпчилик фан арбобларини ҳам жиддий ҳавотирга солаётган, фан ва техниканинг нанотехнологиялар, машина интеллекти, генетик медицина каби соҳаларида изланишлар олиб бормокдалар ва сезиларли натижаларга эришмоқдалар. Оксфорд университети директори, профессор Ник Бостром бу ишларнинг салбий оқибатлари ҳақида ўйлаб кўрилмаётгани ҳақида шундай дейди: “Технологик прогресснинг тезлашуви туфайли инсоният ҳозир ўз тараққиётининг кескин бурилиш нуқтасга катта тезлик билан яқинлашиб келаётган бўлишининг эҳтимоли катта. Инсониятга яхши таниш бўлиб қолган ядроий хавфу хатар ёнига эндиликда нанотизимлар ва машина интеллекти каби соҳаларнинг жадал ривожлана бошлаган технологиялари мисли кўрилмаган ўз имкониятлари ва хатарлари билан қўшилмоқда. Бизнинг келажагимиз, агар у бор бўлса, бизнинг ана шу жараёнларга муносабатимизга боғлиқ. Ҳамон биз жадал ривожланаётган технологияларга

¹ Степин В.С. Философия в эпоху перемен. // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. №4. 2006. Б. 18-34.

² Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего Изд. 2-ое. М.: Эдиториал УРСС 2001. - Б.3 – 5.

боғлиқ эканмиз, инсоният жамиятидан “пост-инсоният” (кейинги инсоният, аникроғи, анти-инсоният- Ш.К) жамиятига ўтиш динамикасини яхши англаңағынан көрсеткіштің оның мүнәсабатынан жариялана. Айниқса тузоқ қаерда жойлашганини, муқаррар үлимга олиб бориши мумкин бўлган йўлларни пайқай билишимиз зарур.”¹

Бизнингча ҳам, инсон биологик асосини ўзгартириш борасида генетик олимлар олиб бораётган ҳозирги ишлар антропологик кризиснинг кучайишига олиб келиши аник. Чунки, геномни ўрганиш натижасида олимлар инсоннинг нафақат ирсий касалликларини даволаш, балки унинг (аклий ва жисмоний) қобилияtlарини ҳам сунъий (нотабий, ноэволюцион) кучайириш имкониятларини қўлга киритадилар). Улар бугунги кундаёқ инсон қонидаги гемоглобинни ирсий йўл билан ошириш борасида муайян натижаларга эришганлар. Бу эса ҳозирданоқ спортсменларга ўйинларда қўллаш тақиқланган допингларни олимлар ўзлари танлаган одамларга тутқазиш имкониятини қўлга киритганларини билдиради. Улар кимни танлашлари эса ё уларнинг ўзларининг, ёки хўжайнларининг хоҳишлирига, аникроғи уларнинг ахлоқига, маънавиятига, дунёқарашига боғлиқ. Ваҳоланки, фан намояндадарни, юқорида айтганимиздай, одатда маънавият, ахлоқ, гуманизм масалаларига бефарқ бўлиб келганлар.

Бошқа томондан қараганда, табиат билан жамият орасидаги мувозанат бузилишинг ҳам камида икки асосий сабаби бор. Биринчиси, нуқул иқтисодий истеъмолчиликка асосланган техноген цивилизациянинг кўпдан буён табиатга қарши қилаётган зўравонлиги бўлса, иккинчиси, Ерда аҳоли сонининг ортиб кетгани билан боғлиқ бўлган демографик кризисдадир. Шуларнинг натижаси ўлароқ эндиликда табиат нафақат жиддий заҳарланди, балки унинг инсонга керак бўлган неъматлари, биринчи навбатда, асосий энергия заҳиралари тамом бўла бошлади. Эндиликда шунинг билан боғлиқ бўлган ресурслар кризиси ҳам келиб чиқди. Мазкур кризис эса, ўз навбатида, табиат ресурсларидан фойдаланиш этикасининг йўқлиги ва, умуман олганда, на фан ва на унинг амалиётга қўлланиш шакллари бўлган техника ва технологияда ахлоқий критерийларнинг буткул назардан четлатилгани билан ва давлат структураларида шунга мувоғиқ ташкилотлар жуда кеч шакллангани, ҳар бир янги илмий ва техник-технологик кашфиётнинг амалиётга татбиқи оқибатлари тегишли назорат остида бўлмагани, бундай ташкилотлар эндиликда бор бўлса ҳамки, ҳамон коррупция ва порахўрлик қарор топган муҳитда самара бермаётгани каби сабаблар билан боғлиқ.

Россия ядро синтези илмий марказининг олимлари академик В.Черток, геохимия институти директори, академик Э.Галимов ва б. бу муаммонинг ҳам гениал ечимини топган қўринадилар. Улар яқин орада ёқилғи ресурсини Ойдан Ерга олиб келиш режасини олдинга сурдилар. Бу мўлжаллар уларнинг узоқни кўра олиш қобилияти яна панд бермаслигига, яъни ўз атрофидаги ўрмон, полиз ва боғларнинг барча меваларни еб битириб, хўжаликнинг ўзини поймол этиб бўлиб, қўшни боғда ҳам шу ишни давом эттириш пайига тушган

¹ Ник Бостром - Ph.D., is Director of Oxford University's new Future of Humanity Institute. Угрозы существованию человечества. Анализ сценариев вымирания. //2007. <http://www.nickbostrom.com/>

“маймунлар галасининг ваҳшиёна хўжалик юритиш санъати”нинг замонавий илмий қўриниши эмаслигига ким кафил бўла олади? Бир сўз билан айтганда, кризисларнинг глобал характери БМТ ва унга тегишли ЮНЕСКО ташкилотида, қолаверса, Рим клуби хужжатларида акс этган. Бу, масалан, Рим клубида муҳокама қилинган докладларнинг номлариданоқ қўринади. Масалан, улардан бири “Инсоният бошидаги мушкулотлар”, иккинчиси “Инсоният икки йўл орасида” деб аталгани ахволнинг нақадар жиддийлиги кўрсатади. Шу маънода эндиликда илмий-техника прогресси салбий оқибатларини бартараф этишнинг ўзи ҳам умумбашарий муаммога айланди. Булар эса, ўз навбатида, иқтисодий, молиявий¹ кризислар ва улар билан узвий бўлган турли ижтимоий груп ва қатламлар орасидаги низоларнинг кескинлашувларни, айрим ҳалқлар ўртасидаги қон тўкилишларни олдини олиб бўлмаётган сиёсий кризисларга олиб келмоқда. Хатто кейингиларининг кескинлиги экологик кризиснидан кам бўлмаяпти. Чунки, буларнинг ўзи ҳам кенг миқёсли ва чукур ижтимоий кризисни келтириб чиқариши табиий.

Ижтимоий кризисга мисол сифатида постсовет даври Россиясида содир бўлаётган ижтимоий кризиснинг кичик бир лавҳасини кўрайлик: “Кўчаларда тириклай чириб ва ўлиб кетаётган гадойлар, майиб, мажруҳлар, ўз ота-оналари томонидан тақдир хукмига топширилган, садақа сўраб юрган болалар, фарзандлари томонидан ташлаб кетилган қариялар, давлат ва жамиятдан ўз ҳақ ҳукуқларини ундириб олишга уринаётган Чернобл аварияси оқибатларини бартараф қилиш учун сафарбар этилган кишилар, бутун ижтимоий организмни бошқарув аппарати, ҳукуқ ҳимоялаш ва куч ишлатиш структуралари билан биргаликда еб битиришга киришган коррупциянинг чекланмаган бебошлиги, гиёҳвандлик, ичкиликбозлик, эндиликда давлат даромад солиги ундирилиши кўзда тутилаётган бузуқхоналар, табиий муҳит вайронгарчилигининг тобора кучайиб кетаётгани, пенсионерларнинг қашшоқлиги, армиядаги “дедовщина” шармандагарчилиги, “скинхедлар” томонидан болаларнинг ўлгудек саваланишлари, жинояткор шахсларнинг террорчилик ишлари, Мамай кўрғонининг ахлатхонага айланиши...”². Бу мисолни ҳозир Россияда сотилаётган ва безарап ичимликлардан ҳисобланган турли сортдаги пиволарга бироз миқдорда марихуана ёки амфетамин кўшилаётгани каби биз билган ва билмаган яширин жиноятлар билан тўлдириш мумкин. Қолаверса, бизнинг ўз худудимизда ҳам одамларни қул қилиб чет элларга сотиш, гиёҳвандлик ва унинг “бизнеси”, уюшган жиноятчилик, порахўрлик каби жиноий фактлар юзага чиқаётгани, авлодлар (ота оналар ва фарзандлар), туманлар, оила аъзолари орасида келишмовчиликлар ва ажрашувлар мавжудлиги ҳам сир эмас.

Ушбу манзара постсовет даври кишисида жавобгарлик, масъулият ҳисси мутлақо қолмаганидан, унинг бузилган нафсини жиловладидиган

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий иқирози, Ўзбекистон шароитида кни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б.56.

² Порус В.Н. Обжитье катастрофы. Своевременные заметки о духовной культуре России// Вопросы философии. 2005, № 11, 26-27 - б.

тизгин ҳам йўқолиб битаёзганидан, бу шароитда ким нима хоҳласа шуни қила бошлаганидан, бир гап билан айтганда, одамлар ахлоқий кризисни ҳам бошдан кечираётганларидан далолат беради. Ваҳоланки, мазкур ахвол фақат Собиқ Иттифоқ даври моддиюнчи маънавиятнинг, яъни моддий эҳтиёжларни қондиришни биринчи ўринга қўйиб келган дунёқараш мафкурасининг сарқитларигина натижаси эмас, балки кўп даражада постсовет фуқароларининг информацион очик жамият шароитига кириб келгани, айниқса энг янги информацион технологиялардан тараляётган умумжаҳон маънавий иллатларининг маънавий бўшлиққа кириб келаётгани оқибати ҳамdir. Зоро, бу технологиялардан тараляётган ахборотнинг жуда катта қисми ҳозирги Farb маънавий инқизорини ўзида гавдалантираётган инсоний қадриятлар тизими кризисининг ва ундан келиб чиқаётган субъектив кризисларнинг маҳсулидир. Шу маънода Farbdan бошланган маънавий “касаллик ҳамма ёққа тарқалиб кетмоқда”¹ дейиш мумкин.

Россиянинг марказий матбуот органларидан бири бўлган “Аргументы и факты” газетасида айни шу муаммо жиддий олдинга сурилган. Унда бир вақтлар ҳалқ маънавиятини тарбиялаш вазифасини бажариш учун масъул бўлиб келган матбуот ва телевидение экранлари эдилкда жамиятнинг энг ифлос чиқиндиларини намойиш этиш билан шуғулланётгани афсус билан таъкидланади. “Эфирга провакацион материални бериш учун яхшигина хақ тўланмоқда”, яъни шу тариқа “пул ахлоқни енгиб чиқмоқда”, дейилади мазкур мақолада. Бундан ташқари, сотувдаги дисклардан, компьютерларнинг интернет омборларидан чекланмаган равишда фойдаланиш имкониятлари борлиги, ота-оналар билан авлодлар орасида зиддиятлар, катта авлодда ўз моддиюнчи савия сақланиб қолгани, билимларининг бирёқламалиги ва юзакилиги, ичқиликбозлик ва бошқа сабаблар туфайли ўз фарзандларини назорат қилишга қодир бўлмай қолаётган ота-оналар ҳақида эса гапирмаса ҳам бўлади. Ваҳоланки, “Даҳшат фильмлар”, блокбастерлар, ўғрилик “саъати” ва уларни тутиш билан боғлиқ фильмлар нафақат “компьютеромания” касаллигини, балки чинакам манъякларни (телбаларни) шакллантираётгани, ҳамма ўлим ва зўравонлик уруғини сочаётгани маълум.

Таниқли рус маданият арбоби, актёр Алексей Баталов мазкур шароитнинг шахс, оила маънавиятида қандай аксланиётганини ва бу ахвол хатто собиқ Иттифоқ давридагидан ҳам ёмонлашганини чуқур дард билан ҳис этаркан, шундай дейди: “Мени бугунги кун кишилари пулнинг қулига айланиб қолаётгани қаттиқ ҳавотирга соламоқда. Одамлар кўз ўнгимизда жуда тез ўзгармоқдалар. Наҳотки, набира ўз бувисини квартирадан сиқиб чиқарса...Мен ҳарқандай шароитда ҳам одам ўз Инсонлигини сақлаб қола олган муҳитда ўсиб улғайган эдим. Агар атрофимда шундай одамлар бўлмаганида, балки бошқача бўлармидим...”² Ваҳоланки, бу санъаткор бутун манзаранинг ўзигагина намоён бўлган кичик бир лавҳаси ҳақида шунчалик аянч билан фикр юритмоқда. Бунда машҳур актёрнинг собиқ шўролардан

¹ Субботин А.А., Субботин А.С., Следует ли дожидаться конца истории? // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.14638, 16.11.2007. succeder@list.ru

² Баталов А. Свыше даются нам испытания // Аргументы и факты. 2008. №47.5- б.

олдинги маънавий меросдан баҳраманд бўлганлар авлод таъсирида ҳам яшаган авлодга мансублигини ҳам ҳисобга олиш керак албатта. Унинг учун хаттоки ўзига намоён бўлган мана шу кичик ҳол ҳам катта ёвузлиқдир.

Юқорида санаб ўтилган кризислар оиласида оила кризиси алоҳида дикқатга сазовор. Рус файласуфларининг оила муаммоларига бағишданган илмий ишларда¹ Россияда бугунги кунда бу муаммо нафақат ечилиши, балки адекват тарзда тушунилиши қийин бўлган, оқибатини тасаввур этиб бўлмайдиган кенг кўламли фожиага – оиланинг парчаланиб кетиши, яъни оила кризиси муаммосига дуч келганини² кўрсатмоқда. Оиланинг парчаланиши эса бу “жамият тўлиқ маънавий деградацияга (инқирозга) учраётганини, бу охир-оқибатда Россиянинг ўзини ҳам мавжуд бўлиши учун жиддий хавф туғилганини кўрсатади.³ Бу жараёнлар замирида чет эл маданиятининг оила илдизларига болта урадиган индивидуализм ва гедонизм каби сохта оммавий қадриятларининг жамият маънавий ҳаётига стихияли равишда катта тезлик билан оқиб кираётгани факти ҳам ётади.

Юқоридаги фикрлар ва фактлар муносабати билан президентимиз И.А. Каримовнинг ёшларни очиқ ахбор олиш даврида хукм суроётган умумбашарий маънавий кризисдан асрараш муаммосига алоҳида эътибор қаратгани дикқатга сазовор: “...кейинги йилларда кўплаб намойиш этилаётган жсангарилик фильмларини олайлик, - дейди У. - Бу фильмларни кўпчилик, айниқса, ёшлар мароқ билан кўради, чунки одамзот табиатан мана шундай тўполонларни томоша қилишга мойил... Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан қўра вахшийлик, ур-ийқит инстинктлари, яъни хатти-ҳаракатларини қўзғатиб юбориши осонроқ. Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўrona тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар

¹Қаранг, масалан, Коряковцева О.А. Социально-педагогическое сопровождение молодой семьи: Автореферат дис.канд. пед. наук. – Кострома, 2002; Разов П.В. Социальное регулирование межличностных конфликтов в семье офицера Вооруженных сил Российской Федерации (социологический анализ): Автореферат дис.канд. социол. Наук. – М., 2007.;Соловьева И.Ю. Стабильность семьи как социально-философская проблема: Автореферат дис.канд. филос. наук. – Воронеж, 2004.;Анисина С.С. Социокультурные архетипы семьи и брака: Автореферат дис. канд. филос. наук. – Тюмень, 2002.;Орлова Н.Х. Семья как объект социально-философского исследования: Автореферат дис.канд. филос. наук. – СПб., 2000.; Бокша Е.А. Духовные угрозы функционированию семьи в современном Российском обществе (социально-философский анализ). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Москва – 2008 ва б.

²Бокша Е.А. Духовные угрозы функционированию семьи в современном Российском обществе (социально-философский анализ). Автореф. дис на соискание ученой степени кандидата философских наук. Москва – 2008. 4-б.

³Қаранг: Народ начинается с семьи. Патриарх Алексий встревожен угрозой моральной деградации общества и призвал объединить силы ради спасения нации //Труд. – 2005. – № 241. 4 –б.

таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди.”¹

Юқоридаги фактлар муносабати билан барча постсовет мамлакатларидағи каби бизда ҳам янги жамият қуришдай мураккаб жараён “ўта мураккаб шароитда — мустабид шўро тузуми барбод бўлган ва янгича ижтимоий муносабатлар қарор топаётган кескин бир вазиятда ”² , ташқи мафкуравий таҳдидлар, глобал кризислар ва информацион очиқлик шароитида кечაётганини ҳисобга олишни тақозо этади. Зоро, бунинг учун жамиятда, аввало бу глобал маънавий инқизорни жиловладиган кучли эзгу маънавият шаклланиши керак. Лекин бу осон эмас, у жуда катта сафарбарлик, куч ва вақтни талаб қиласди. Чунки ҳар қандай жамиятда таълим-тарбиянинг туб асослари жамиятда ҳукмронлик қилиб турган мафкурага боғлиқ. Мафкура эса бирдан шаклланмайди, балки ҳукмрон (раҳбар) сиёсий элитанинг дунёқарашида, яъни унинг диний, фалсафий ёки илмий маданиятида шакллана боради. Бунинг ўзи эса билимларнинг теранлиги, ҳис-туйғуларнинг эзгулиги, эътиқоднинг соғлигига боғлиқ экани билан бирга ҳозирги информацион очиқлик шароитида глобал характерга ҳам эга бўлиши заруратини келтириб чиқаради. Масалан, Ғарб , шунингдек, собиқ иттифоқ мафкураси асосан табиий фанлар ва техника ютуқларига таянган, теран маънавият оламини инкор этадиган чекланган атеистик, материалистик, илмий-фалсафий дунёқараш таъсирида шаклланган эди. Бизда ва постсовет мамлакатларида ҳозирча бундай глобал эзгу дунёқараш тўлиқ шаклланганича йўқ. Лекин, аждодларимиз маънавий меросида у мавжуд, аммо биз уни ҳали тўлиқ ва кенг онглаб этишга ва ўз ҳаётимизга жалб этишга ултурганимизча йўқ. Бу борада ишимизнинг навбатдаги саҳифаларида батафсилроқ ва маҳсус фикр юритишни мўлжаллаганмиз. Шуларни назарда тутиб ҳозирга шароитда жаҳон миқёсида ёш авлод, яъни бўлажак олимлар, раҳбар ҳодимлар, касб-хунар эгалари маданиятида намоён бўлаётган таълим-тарбия кризиси содир бўлаётганини ҳам айтиш жоиз.

Буларнинг ҳаммаси глобаллашув жараёни ҳақида оптимистик хulosса чиқариб бўлмаслигини кўрсатади. Академик В.А. Садовничийнинг 2006 йил Москвада “Философия ва цивилизациянинг келажаги” мавзусида ўтказилган IV философия конгрессида халқаро ЮНЕСКО ташкилотининг “Жаҳон фалсафаси” кафедраси юмалоқ столи атрофида қилган докладида ҳам глобаллашув мушкулимизни осон қиласиган ечимлардан кўра муаммоларни бехад орттиргани ва мураккаблаштиргани алоҳида таъкидланди.³

Юқоридаги мулоҳазаларимиздан келиб чиқиб биз кўпчилик мутафаккирлар каби инсоният тарихи учинчи минг йилликка глобал тарихий кризис билан кириб келгани ҳақидаги хulosага келамиз. “Биз тарихий кризисни бошдан кечирмоқдамиз,- дейди, масалан, - С.И. Дудник ва Я.А.Слинин. - Ушбу кризис авваламбор тарихий реалликни илғай

¹ Каримов И. Ватан равнаки учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд, – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 74-75.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.76.

³ Қаранг: Ю.М. Павлов. Круглый стол кафедры ЮНЕСКО “Филомофия мира”// Московского университета. Серия 7. Философия. №4. 2006. 99-105 – б.

биладиган... маҳсус давр руҳиятини ўзида мужассам этадиган ижтимоий онг эндилиқда мавжуд эмаслигига тааллуклидир... Тарихий кризис шахсий асоснинг обрўсизланишида, ўз айрим манфаатини умум манфаатида кўра оладиган “тарих қаҳрамонлари” энди йўқлигига... намоён бўлмоқда. Эндилиқда фақат бир томонда омма-ю бошқа томонда элита (олий табақа) бор бўлган ва уларнинг ҳар иккисини ҳам фақат битта қатъий иқтисодий зарурат боғлаб турган “ижтимоий тенглашув” шароитида оламшумултариҳий шахснинг намоён бўлиши ишонарли бўлмас ҳам эди. (Шу маънода эндилиқда) “тарихий тип”, “миллий онг”, “халқ иродаси” кабилар анча муаммоли масалаларга айланди... Инсониятга қадриятлар уфқини кенгайтирадиган ва территориал экспансия ғоялари ҳукмронлик қилган тарих энди барҳам топди; зеро бу борада барча имкониятлар ишлатиб бўлинди ва яшаш майдонлари тегишлича эгаллаб бўлинди. Уларнинг ўрнига ҳозирги давр глобал муаммолари, кучларнинг виртуал балансини сақлаш ва билим/технологияларни ўстириш муаммолари келди. Ваҳоланки, Америка истеблишментига¹ хос бўлган бундай кайфиятни “олтин миллиард” остонасидан ташқаридағилар қабул қила олмаслалар керак...”²

Фалсафий нуқтаи назардан ёндошилса, юқорида санаб ўтилган барча кризисларни бартараф этиш учун уларнинг туб асосида нима ётганини билиш мақсадга мувофиқ. Бизнингча, уларнинг асосида ётган битта умумий сабаб бор. У ҳам бўлса, юқорида ҳам айтганимиздай, яратиш эмас, фақат истеъмол қилиш психологиясига асосланган техноген цивилизациянинг зўравонларча хўжалик юритиш тартиботидадир.

2. Замонавий фаннинг глобал муаммоларни бартараф этишдаги ўрни

Маълумки, ҳар қандай ижтимоий ҳодисанинг ижтимоий ва салбий томони бўлгани каби, глобаллашув жараёнининг ҳам бунёдкорликка ва вайронакорликка хизмат қиласидиган жиҳатлари мавжуд. Глобаллашув шахс ва жамият ҳаётида дунё илм-фанидаги ютуқлардан тезкорлик билан фойдалана олиш, замонавий техника-технологияларни қўллай билиш имкониятларини яратиши, турли глобал муаммоларни ҳал этишда ҳамкорликнинг ошиши каби жиҳатлари билан тараққиётга хизмат қиласидиган. Миллийликдан узоклаштириш, ўзликни йўқотиб борилиши, маънавий-ахлоқий қадриятларнинг емирилиши, миллий маданиятларга кескин зарба берилиши, иқтисодий ёки ғоявий қарамликнинг ривожланиши каби ҳолатлар глобаллашув жараёнинг салбий таъсирларидандир.

“Глобал” атамаси француз тилида *global* “умумий”, лотин тилида *globus* “шар” деган маъноларини англатади, яъни глобаллашув “ҳаммасини

¹ Истеблишмент -Ҳокимият тепасида ҳукмронлик қилиб турган гурух (элита).

² Дудник С.И., Я.А.Слининым. История и историческое сознание// Я. (А.Слинин) и МЫ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Серия «Мыслители». Выпуск X. 39-б.

тўлиқ қамраб олувчи” маъносини англатувчи тушунча эканлиги кўринади. “Глобаллашув – дейди И.А.Каримов, - бу аввало ҳаёт суръатларининг бекиёс даражада тезлашуви демакдир”¹. Бундан келиб чиқадики, глобаллашувнинг хоҳ ижобий, хоҳ салбий таъсири бўлсин, у жамият ва шахс ҳаётига, айниқса ёшлар онги ва дунёқарашига, қолаверса, турмуш тарзига тезкорлик билан таъсири кўрсатади. Шунинг учун ҳам, глобаллашув жараёнига оқилона ва етарлича танқидий ёндошиш, унинг заарли таъсирига қатъий тура олиш кўникмаларини жадал ривожлантириш керак. Глобаллашувнинг салбий таъсири асосан маълум бир ниқоблар остида кириб келиши айниқса хавфлидир. Буни ахборотлар хуружи, “оммавий маданият” нинг заарли таъсири мисолида кўришимиз мумкин. XXI аср оммавий маданияти замонавий қиёфада – гўё ривожланган маданий дунёга интеграциялашиш, либераллашиш, демократлашиш ниқоблари остида намоён бўлмоқда. Бу ниқоблар остидаги салбий ҳолатлар ва улар шакллантириши мумкин бўлган иллатлар билан умуминсоний қадриятлар орасидаги кескин тафовутни англай билиш давр талабидир.

“Глобаллашув, аслини олганда, кўкларга кўтариб мақталаётган умуминсоний қадриятларга таянувчи ягона тамаддуннинг шакланиш жараёни эмас, балки мутлақо ўзга ҳолатни - жамиятнинг “ғарбона” модели экспансиясини ва дунёнинг ана шу моделга мослашишини ифодалайди. Бугун глобаллашув деб аталаётган жараённи ғарблаштириш дея аниқроқ ифодалаш мумкин”². Бу жараён миллий маънавият ва ахлоққа таҳдид солиб, жамиятни ғоявий издан чиқариши билан характерлидир. Америкалик олим Деннис Брутуснинг фикрига қараганда “глобаллашув “profits before people” яъни “фойда инсондан муҳим” принципи асосида ҳаракат қилмоқда. Бу жараённинг тарқалиши билан ижтимоий ҳаётда инсон қадри йўқолиб, пул ахлоқ устидан ҳукмронлик ўрнатмоқда”³.

Мутахассисларнинг фикрига қараганда, глобаллашув жараёнлари фанда ҳам глобал ўзгаришларни келтириб чиқарди. Булар энг аввало фаннинг моҳияти, структураси, функцияларидаги – трансформация жараёнлари, яъни чуқур, янги сифатий ўзгаришлар билан характерланади. Буларни энг аввало фаннинг тобора глобал, интернационал мазмун касб этиб, глобаллашиб бораётганида кўрамиз. Бу жараён икки йўналишда ривожланаётганлиги таъкидланмоқда. Булардан биринчиси, фаннинг нотижорат глобаллашув йўналиши бўлиб, унда олимлар ва турли ўқув юртлари биргаликда илмий тадқиқот олиб борадилар, ўзаро билим алмашиш содир бўлади. Иккинчиси тижорат йўналишидаги фандаги глобаллашув ҳисобланади. Бу йўналиш асосан XX асрдан бошланди ва кейинги ўн йилларда дадил ўсиб бораётганлиги кузатилмоқда. Бу йўналишдаги фан глобаллашуви объектив асосга эга бўлиб, унинг омиллари бўлиб глобал молиявий ва фонд бозорларининг вужудга келиши; ҳалқаро ракобатнинг кучайиб глобал тус олиши; трансмиллий корпорацияларнинг иқтисодий фаолият кўламининг

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият –енгилмас куч. Т.: “Маънавият”. 2008 111-бет

² В.Иноземцев. Ветернизация как глобализация и “глобализация” как американизация. // Вопросы философии. 2004. № 4 60- стр.

³ [http:// www.Perspektivy Info/print. php](http://www.Perspektivy Info/print. php)

ўсиши; алоқа воситалари, шунингдек глобал “ИНТЕРНЕТ” тармоғининг ривожланиши, ернинг маҳсус сунъий йўлдошларининг учирилиши хизмат қилади.

Тижорат йўналишидаги фан глобаллашувида трансмиллий корпорациялар ва давлатлар чет элдаги илмий ишланмаларни молиялайди. ва бу ҳолат бугунги қунда ўсиб бормоқда. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, бундай фандаги глобаллашув жараёнлари ижобий томонлари билан бирга бир қатор муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Яъни ҳалқаро альянсларнинг фаолиятида фақатгина иктисодий мақсадларни кўзлаб, илмий тадқиқотларни олиб бориш кенг тус олади, бу эса фундаментал билимлар тараққиётини сусайтиради. Шунингдек, ҳалқаро альянслар маҳалий илмий ходимлар ўртасидаги қўнимсизлик, илмий салоҳиятнинг пасайиши, ахборотларнинг кўлдан бой берилиши каби оқибатларга олиб келиши мумкин. Шунга қарамасдан, фандаги глобаллашув ҳам объектив жараён бўлиб, унинг салбий томонларини бартараф этиш учун илм - фан ва ҳар бир давлат ўртасида мустаҳкам ҳамкорлик талаб этилади.

Демак, айтиш мумкинки, глобаллашув жамият ҳаётининг барча соҳаларига ўз таъсирини ўтказувчи жараёндир. Глобал жараёнлар инсоният олдидаги глобал муаммоларни глобал – эволюционизм, синергетик парадигмага асосланган фанни янада ривожлантириш, билим ва технологияларни инновацион ишлаб чиқаришга жорий этиш асосидагина ҳал қилиш мумкинлигини кўрсатмоқда.

Замонавий глобаллашув постноклассик фаннининг мазмуни, функция, структураси, объектига таъсир этди. Мураккаб, ўз-ўзини ташкил этадиган, синергетик характерга эга бўлган тизимлар замонавий жаҳон фанниниг объектига айланди. Фанда интеграция, дифференциация, глобаллашув жараёнлари кучайди. Фаннинг борган сари қадриятлар билан узвий ҳолда ривожланиши, унинг гуманизациялашуви, унинг экологик мувозанатни сақлашдаги роли ортди. Шунингдек, глобаллашув парадигмасида “моддий” ресурслар эмас, “номоддий” ресурслар, яъни билим, ноу-хау, ахборот тизими ва патентларни, илмий ахборотни бошқариш аҳамиятли бўлиб бораётганлиги сабабли келгусида ҳам жамият тараққиёти фан, билимлар билан узвий боғлиқликда ривожланиши эътироф этилмоқда. Айниқса, жамиятнинг келажаги асосан генетика, материалшунослик, энергетика, сунъий интеллект, инсон миясини ўрганиш, билимлар динамикаси, билимларни бошқариш, глобаллашув даврида қандай билимларни трансляция қилиш, экология соҳаларидаги ютуқларнинг амалиётга қўлланиш даражасига боғлиқ бўлади. Натижада олимларнинг ҳалқаро илмий ҳамкорлигига талаб янада кучаяди.

Шу боис, глобаллашув даврида илмий билим ва фан тараққиётининг ҳал қилувчи аҳамияти ҳар бир давлат доирасида илмий сиёsat тушунчасининг шаклланишига олиб келди. Бугунги қунда ривожланган ва Европа ҳамкорлигига аъзо давлатлар ва Ўзбекистон илмий сиёsatининг асосини бутун дунё илмий имконият ва салоҳиятини интеграция қилиш ташкил этади. Чунки глобаллашув даврида юзага келган глобал муаммолар фақатгина

бутун жаҳон олимларининг биргаликдаги илмий изланишлари натижасидагина ўз ечимини топиши мумкин.

Бу ўз навбатида илм-фаннынг янада тараққий этишини тақозо этади. “Глобаллашув шароитида мамлакатнинг инновацион ривожлантириш салоҳияти рақобатбардошликтининг ҳал қилувчи омилларидан бирига айланган бир пайтда аҳолининг юқори билим даражаси мамлакатга ўзини жамиятга дахлдор деб ҳисоблаш имконини берадиган обрў эмас, балки яшовчанлик ва иқтисодий таъминот, пировардида сийсий мустақиллик омилига айланади”¹. Маълумки глобаллашувнинг фундаментал омилларидан бири ахборотлашув жараёнлари ҳисобланади². Шу боис глобаллашув даврида фаннинг, маданият соҳасида ҳам ахборотлашув жараёнлари содир бўлади ва бу ўз навбатида фаннинг ҳам ахбортлашувини талаб этади.

Ҳар бир ижтимоий ҳодисанинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёнлари ҳам бундан мустасно эмас. Унинг кенг қамровли ва ғоят ўткир таъсири натижасида у мафкуравий таъсир ўтказишнинг қуролига ҳам айланиб бормоқда. Президентимиз таъкидлаганидек “бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга.”³ Бундай вазият одамнинг ўз мустақил фикрига, билимга, кенг дунёқараш ва бой маънавиятга эга бўлишини талаб этади. Биз истиқболимизни маърифатли дунё, ривожланган мамлакат қурмоқчи эканмиз, халқимиз, авваламбор ёш авлодимиз маънавий оламининг дахлсизлигини асраш учун биз нималарга таяниб-суяниб иш олиб боришимиз кераклиги муҳимдир. Бунинг учун мамлакатимизда фан ва билимларни трансляция қилиш воситаси бўлган таълим тизимини жаҳон фани ва таълим тизими билан интеграциясини таъминлаш, глобаллашув даврида содир бўлаётган фан ва таълимдаги глобал тенденцияларни фалсафий-методологик таҳлил қилиш ўзбекистон олимлари олдида турган долзарб вазифалардан биридир.

Шу сабабли замонавий модернизация жараёнларининг мувафақиятини таълим тизимини модернизация қилмасдан амалга ошириб бўлмайди. Ижтимоий субъектларнинг фаол фаолиятининг замирида билим ётади. Таълим шахс, давлат ва жамиятнинг иқтисодий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устивор ижтимоий тараққиёт соҳаси деб эътироф этилган.⁴ Таълим бу тизимлашган билим, маҳорат, ва малакаларни шахс томонидан ўзлаштириш жараёни ва натижаси ҳисобланар эди. Бугунги кунда таълим ижтимоий институт сифатида цивилизациявий (иқтисодий, гуманитар, маданий) функцияни бажаради ва инсоният тўплаган илмий билимларни, малака, кўникмаларни ўзлаштириш ва ижодий шахсни

¹ Инсон тараққиёти маъруза. Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги. Ўзбекистон. Т., 2007-2008.32-б.

² Ракитов А.И. Наука в эпоху глобальных трансформаций (российская перспектива). Наука в России: состояние и перспективы. М.; 1997. С. 13.

³ Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., Маънавият. 2008. 113 - б.

⁴ Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида” ги Қонуни. Т., 1997. 3-банд.

тарбиялаши лозим.¹ Маълумки билимларни узатишнинг синхрон (коммуникация) ва диахрон (таълим) турлари фарқланади. Таълим тизими билимларни диахрон узатиш тури бўлиб, энг аввало билимларни авдлоддан авлодга узатиш воситаси ҳисобланади. Таълим тизими инсонни саводхонлик-таълим-касбий малака-маданият-менталитет билан таъминлайди².

Буни фалсафий изоҳлайдиган бўлсақ, жамият мураккаб тизим сифатида янгиланар экан, ўзини –ўзи ташкил этувчи тизимнинг асосий омили-инсон ҳам янги муҳитга мослашиши, унинг талабларига жавоб бериши учун мажбурий функцияларни бажара олиши лозим. Жамиятнинг ривожланишига қараб билим олиш усуллари ва билмни узатиш воситалари ўзгариб боради. Адабиётларда таълимнинг мифологик, схоластик, дунёвий ва замонавий турлари фарқланади.³ Мифологик таълим тури эртак, миф ва қўшиқлар асосида олиб борилган. Схоластик таълимда матнларни ўрганиш, риторика, граматика, инсон моҳиятини англашга қаратилган. Дунёвий таълим тури XX аср бошларида вужудга келди. Замонавий таълим инсонда нафақат билим, балки сифатли билим ва таълим, маънавий қадриятларни шакллантиради. Бундан ташқари, билим олишнинг аграр, индустрисал, ахборот жамиятидаги ҳисоблаш техникасини қўллашга асосланган билим олиш турларини таснифлаш мумкин⁴. Ривожланишининг аграр усулида кузатув билим манбаи ҳисобланган ва у асосида меҳнатга оид самарали ҳатти-ҳаракатлар ва табиий ресурсларнинг ўсиши таъминланган. Индустрисал ривожланиш усулида эса кузатув, эксперимент, назариялар билим манбаи эди. Ахборотлашган жамиятда янги билимни олиш усули ҳисоблаш техникасини қўллашга асосланади. Ҳар бир фан тараққиётининг маълум даврида янги таълим парадигмаси вужудга келади. Масалан, классик фанда таълим инсоннинг ҳаёт ва меҳнатга зарур бўлган билим, малака, қўникмаларни ўзлаштириш жараёни ва натижаси сифатида эътироф этилган эди. Бу даврда таълим классик рационализмга асосланган бўлиб, таълим натижасида шахсада механистик ва дететерминистик олам манзараси шаклланар эди. Таълим жараёнида билимлар ва муаммоларни ечиш усуллари тўғридан - тўғри узатилар эди. Мураккаб тизимларни ўрганиш, ўзини-ўзи ташкил этувчи, ўзини-ўзи ривожлантирувчи табиатни ўрганишга ўтилиши тизимларнинг ёпиқлиги тўғрисидаги механистик тасаввурларнинг радикал трансформациясига олиб келди.⁵ Постноклассик фаннинг вужудга келиши натижасида таълим тизимида ҳам модернизация жараёнлари юз бермоқда.

4. Ҳозирги даврда таълим модернизацияси муаммолари

¹ Основы открытого образования. Отв. Ред. Солдаткин В.И. – Т.1. Российский гос. инс. открытого образования. М.: 2002. С 69-70.

² Мухамедова З. М, Парадигма гуманизации образования Т., 2004. С.12

³ Мухамедова З. М, Парадигма гуманизации образования Т., 2004. С 24 .

⁴ Абдуллаева М.Н., Туленова К.Ж.,Faффарова Г.Ғ., Ниязимбетов М.К. Миллий гоя ва фаннинг методологик муаммолари. Т, 2009. 82-б.

⁵ Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический подход к сложным системам. М.1991.С.145.

Таълимдаги модернизация жараёнлари серқирра жараёндир. У тараққиётнинг бир босқичидан иккинчисига ўтаётган мамлакатимиз ижтимоий ўзгаришларнинг таркибий қисми, мустабид тузум мафкуравий асоратларидан халос бўлиш жараёни ҳамдир. Шу сабабли XXI асрда жаҳон ҳамжамияти таълим роли ва аҳамиятини қайта кўриб чиқа бошлади. Дастреб таълимни ислоҳ қилиш илмий техник инқилобнинг “ижтимоий натижалари”дан бири сифатида кўрила бошланди. Аммо кейинчалик таълим иқтисодий ва илмий –техник тараққиётнинг ҳал қилувчи омили ва муҳим шарти жамият ижтимоий тузилмаларини шакллантиришнинг, унда ижтимоий мақомларни тақсимлаш механизми сифатида тан олинди. Президентимиз таъкидлаганларидек, таълим-тарбия тизимида ислоҳотларни «мувафақиятли равишда амалга ошира олсак, тез орада ҳаётимизда ижобий маънодаги «портлаш эфекти»га, яъни янги таълим моделининг кучли самарасига эришамиз ...»¹. Республикамизда ҳам таълимни модернизация қилиш мақсадида “Таълим тўғрисидаги Қонун”, “Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури” қабул қилинди ва улар асосида тааълим тизимида туб ислоҳотлар олиб борилмоқда. Республикамиз Президенти И.А.Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: Ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарракқиёт кафолатлари” асарида инсон салоҳиятини энг фаол, энг бунёдкор, мамлакатимиздаги ислоҳот ва туб ўзгаришларнинг мувафақиятини таъминловчи муҳим омил сифатида эътироф этган эди².

Билимлардаги трансформация жараёнларига ижтимоий-маданий омиллар катта таъсир этади. Буни ислоҳотлар натижасида республикамиз фани ва таълим тизимида ўзгаришларда кўришимиз мумкин. Мустақилликка қадар Ўзбекистон таълим тизими қатъий марказлаштирилган дастурлар, дарсликлар, ўқитиши услублари асосида фаолият олиб борар эди.

Таълим жараёни билим даражаси ўртача бўлганларга мўлжалланган бўлиб, қобилиятли ва истеъоддли болалар учун мўлжалланган индивидуал таълим дастурлари бўйича ўқитиши механизмларидан етарлича фойдаланилмас Чунки бундай тафаккур услуби тизимда бўладиган бекарорлик ва хаотик ҳолатларни инкор этади. Ваҳоланки билим илмий ижод маҳсули бўлиб, у ўзида рационал ва иррационал ҳолатларни мужассам этади. Таълим жараёни асосан монолока асосланган эди. Таълимдаги чизиқли тафаккурнинг устунлиги постноклассик фан асосларига мувофиқ келмай қолди. Натижада билимларни узатиш жараёни, билимларни генерация қилиш самарадорлиги, билиш субъектлари ижодкорлигининг сусайишига содир бўлди. Бу таълим фалсафасида “таълимнинг инқизорози” сифатида баҳоланди.

1997 йили қабул қилинган ва сабитқадамлик билан амалга оширилатган Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури, “Таълим тўғрисидаги” Қонун мамлакатимиз илмий салоҳиятини юксалтириш, жаҳон андозаларига жавоб берга оладиган мутахассис – кадрлар тайёрлаш вазифасини қўйди.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 63-б.

² Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: Ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарракқиёт кафолатлари”. Т.: “Ўзбекистон”.1997. 252 –бет.

“Хозирда республикамиз аҳолисининг ялпи саводхонлик муаммоси тўла ҳал қилинган. Зеро, аҳолининг саводхонлиги 1991 йилдаги 97,7 % дан 2003 йилда 99,3% га етди. Ўрта маҳсус, касб – ҳунар ёки олий маълумотга эга катта ёшли аҳоли ҳиссаси 75% дан ошади. Бошланғич ва ўрта таълим даражасида қамраб олинган қиз ва ўғил болалар сони орасида амалда фарқ йўқ.”¹ Шунингдек, Ўзбекистон умумий бошланғич таълимни таъминлаб, глобал Мингийиллик Ривожланиш Мақсадларидан бирини муваффақият билан рўёбга чиқарганини қайд этиш лозим. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурига мувофиқ нисбатан қисқа давр ичida ўрта касб – ҳунар ўқув юртларининг янги типлари тармоғи яратилди, таълим дастурларининг ранг – баранглигини таъминлашга, таълим тизимини молиялаштириш кўп томонлама бўлишига эришилди. 2004 йил май ойида Президент Фармони билан мактаблар моддий – техника базасини ривожлантириш ва узлуксиз таълимнинг ягона яхлит тизимини шакллантириш билан боғлиқ мактаб таълимини ривожлантиришнинг давлат умуммиллий дастури қабул қилинди. Мустақиллик туфайли халқимизнинг кўп асрлик тарихга эга бўлган маънавий – интеллектуал меросини ўрганиш имконияти яратилди. Мамлакатимиз таълим тизимида жаҳон таълим тизимининг илгор тажрибасини қўллаш, таълимни ахборотлаштириш, гуманизациялаштириш, электрон дарсликлар билан таъминлаш, масофавий таълимни ривожлантириш кенг қўламда олиб борилмоқда.

Республикамизда аалга оширилаётган таълим соҳасидаги ислоҳотлар халқ маънавиятининг юксалиши, асрлар давомида яратилган қадриятларни тиклаш, асрлар – авайлаш, келажак авлодга етказиш, умуминсоний меросдан баҳраманд бўлиш, глобал ўзгаришлар содир бўлаётган жамиятда фаол, маънавий етук инсонларни шакллантиришнинг асосидир.

Таълим тизимининг ижтимоий тараққиётдаги, жамиятни модернизация қилишдаги роли мутахассислар томонидан кенг ёритилмоқда. Масалан, Фукуяма ўзининг “Великий разрыв” асарида замонавий жамиятларда ижтимоий капиталнинг асосий манбаларидан бири –ижтимоий қадрият сифатида таъминланадиган – таълим тизимиdir”²-деб ёzádi. Субетто³ эса жамият прогрессив эволюциясининг ассосий омили “тизим интелектинининг” сифати, мослашувчанлиги, келажакни яратувчанлиги ва келажакни бошқара олиш қобилиятларининг ўсишида деб таъкидлайди. Унинг фикрича, ҳар қандай прогрессив эволюция доирасида бу қонун амал қиласди. Ҳар қандай ижтимоий тараққиёт, умумжаҳон тарихий қонунияти ижтимоий интеллект билан боғлиқ бўлиб, олим фикрига кўра у қуидаги функцияларни бажаради: ижод, лойиҳалаштириш, башорат қилиш, режалаштириш, дастурлаш. Олим XX ва XXI асрда инсониятнинг Улкан Портлаш даврига қадам қўйганлигини, бу давр ноосфера эволюциясидаги сакраш бўлиб, бу жамият интеллект ва таълим жамиятни асосида

¹ Мингийиллик Ривожланиш Мақсадларининг Маъruzаси. Ўзбекистон. Т.2006. 23 – бет.

² Фукуяма Ф. «Великий разрыв» М.ООО.Изд.АСТ.2003. С. 19

³ Субетто А.И. Интеллектуализация образования как проблема XXI века // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.10257, 06.03.2003 <http://www.trinitas.ru/rus/doc/>

бошқарилишини эътироф этади. Олим ижтимоий интеллекнинг субстанцияси билим, таълим эса – ижтимоий ва индивидуал интеллектни қайта ишлаб чиқаришнинг асосий механизми деб ҳисоблайди. Аммо бу жараёнларнинг амалга ошиши учун таълим тизимини интеллектуаллаштириш лозимлигини таъкидлайди. Замонавий таълимни модернизация қилиш бутун XXI асрни ўз ичига олишини ва таълимни фундаменталлаштириш, ноосферизациялаш, гуманизациялаштириш, креативлаштириш, интеллектуллаштириш, ахборотлаштириш, таълим ва тадқикот жараёнларини бирлаштиришни назарда тутади.

Бугунги кундаги модернизация жараёнлари даврида таълимни модернизация қилиш жамиятдаги интегратив механизм бўлиб, модернизация жараёнларининг кучайтиришга олиб келади. Бугунги кунда дунё ҳамжамияти томонидан таълимни ривожлантириш, уни тубдан қайта ўзгартиришда аниқ йўналишлар белгиланди. Уларнинг биринчиси - таълимни тубдан демократлаштиришdir. Иккинчиси - узлуксиз таълим ғояси, сўнгра эса “таълим бир умрга”ғоясини “таълим бутун умр давомида” ғоясига алмаштиришdir. Учинчиси - бу нафақат мутахассисларни тайёрлаш воситаси, балки балки жамиятга онгли, инсонларни етказиб беришdir¹. Учинчиси таълимни глобаллашувига эришиш. Тўртинчиси-таълимни ахборотлаштириш. Таълимни модернизация қилишни таълим замонавий жамиятда асосий ишлаб чиқариш ва ривожланиш, рақобатбардошлик асоси ва жаҳон ҳамжамиятининг ривожланиш каби омиллар таъказо этади.

Замонавий ижтимоий ўзгаришларнинг мураккаблиги таълимга ҳам синергетик ёндошув зарурлигини талаб этади. Бунда замонавий таълим парадигмаси ёпиқ тизимларни ўрганишдан, эволюцион очиқ тизимларни ўрганишга ўтиш зарурлигини эътироф этади.² Таълим тизими очиқ тизим сифатида таснифланмоқда. Очиқ таълим³ – бу ўз-ўзини ташкиллаштирувчи тизим бўлиб, ижодий шахсни ривожлантириш жараёнидир. Бу замонавий ахборотлашган жамият таълим тизими фалсафасининг асосий жиҳатидир. Синергетик ёндошувда ўқитиши, ўқувчи ва ўқитувчи ўртасидаги муносабат - билимларни тўғридан-тўғри узатиш эмас, балки билимларни узатишдаги очиқ диалог, ҳамкорликдаги таълим майдонига асосланади. Очиқ таълим тизими узлуксиз, инновацион, масофавий ўқитиши орқали мослашувчан, фаол, ижодий шахсни тарбиялашга қаратилгандир. Бунда билимлар субъект кейинчалик улардан янги билимларни ҳосил қила олиш қобилиятини шакллантириш учун узатилади. Бунда ўқувчидағи яширин қобилияtlарни ўйғотиши, ўзини намоён этишга, имкон яратилади. Билиш янги мазмун касб этади. Билиш субъекти фаол бўлиб, таълимда узатилаётган билимлар абсолют ҳақиқат сифатида эътироф этилмайди. Таълим жараёнининг ночизиқли тафаккурга асосланиши эътироф этилади. Ночизиқли тафаккур ривожланишнинг кўп вариантилигини, билиш жараёнида тизим табиатини

¹ Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза. Т., 2007-2009.30-32-б.

² Мухамедова З. М. Парадигма гуманизации образования Т., 2004. С 132.

³ Основы открытого образования. Отв. Ред. Солдаткин В.И. – Т.1. Российский гос. Инс. Открытого образования. М.:Нии Црао, 2002.

ягона қонунларда акс эттириб бўлмаслигини. эътироф этади. Ночизиқли тафаккур тадрижий (эволюцион) йўналишларнинг кўп вариантилиги ва муқобиллилиги ғояси ҳамда бу муқобиллардан бирининг танланиши, мухитдаги жараёнларнинг тараққиёт (даражасида) суръати, тадрижийликнинг орқага қайтарилислиги ғоялари сифатида тушунилади¹. Бундай тафаккур тамойилларига кўра таълим ривожланишининг кўп вариантилигини тан олинмоқда. Бу таълим жараёнида бир ёқлама йўналганлик, тафаккур жараёнининг инерциясига барҳам беради. Билиш жараёнида “субъект-субъект” муносабатлари амал қиласиди. Билиш жараёнининг бекарор, хаотик ҳолатларга эга эканлиги эътироф этилади. Натижада шахс фаоллигининг ўсишига, билимлар генерациясининг самарадорлигининг ортишига эришилади.

Синергетик тамойилларни таълимнинг барча поғоналарига киритиш учун оламнинг яхлитлигини англатувчи интегратив курсларни ташкил этиш, ҳар бир фан соҳасига синергетика тамойилларини ёритувчи материалларни киритиш зарурдир Синергетиканинг таълим тизимида амал қилиши фанлараро диалогни таъминлаш имконини беради, натижада фан ва маданият бирлигига эришиш мумкин бўлади.

Фаннинг ривожланиши доим таълим тизими билан узвий боғлиқ бўлгани боис, унинг жамиятни демократик янгилаш, модернизация қилишдаги роли тинимсиз ошиб бормоқда. Албатта, таълим илмий кашфиётлар сонини бевосита белгиламайди. Аммо таълим тизими жамиятда илмий муаммоларни қўйиш ва ечиш, олинган натижалардан амалда фойдаланиш имконини берувчи интеллектуал мухитни яратади. Айни шу сабабли таълим тизимида миллий даромадни истеъмол қилувчи тизим сифатидагина ёндашиш ўринли бўлмайди, зоро бу соҳада илмий-техник ва ижтимоий тараққиётга замин яратилади. Шу туфайли ҳам таълим тизимини барқарорлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш дастурини ишлаб чиқиш вазифаси юзага келади.

Жаҳон тажрибаси давлат таълим тизимида тежамкорликка ҳаракат қилиш ҳеч қаерда ва ҳеч қачон иқтисодиётнинг самарадорлигини таъминламагани ва муқаррар тарзда ижодий имкониятларнинг камайишига сабаб бўлганидан далолат беради. Давлат таълим тизими олдида турган вазифаларни ҳал қилишдан манфаатдор экан, у таълим тизимини молиялаштириш масаласини оптимал ҳал этиш учун қайфуради. Барча маърифатли мамлакатларда маданият, тиббиёт, ижтимоий таъминот ва таълим соҳалари асосан давлат бюджетидан молиялаштириллади, чунки бу соҳалар мамлакатнинг ўзига хос ижтимоий генофонди ҳисобланади. Таълим тизими ўзининг фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган маблағларни ўзи топишига қараб мўлжал олиш инсоннинг таълим олишга бўлган ҳуқуқини бузади, бу эса турли ижтимоий қатламлар орасида бўлган аниқланувчи истеъдоллар сонининг камайишига олиб келади. Бундай таълим тизимида эга

¹ Князева Е.Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса. -М.: Наука, 1995. -С.238.

давлат кучли бўлиши мумкин эмас. Бу, албатта, таълим тизими ўз ресурслари имкониятларидан фойдаланиб, пул ишламаслиги керак деган маънони англатмайди. Ҳозирги жамиятда таълим хизматлари анча қиммат туради ва шунинг учун ҳам таълим тизими турли пулли лойиҳаларни амалга ошириб, ўз моддий базасини мустаҳкамлаши керак. Бу истеъодоли, иқтидорли ёшларни аниқлаш, уларнинг илмий-тадқиқотишиларига жалб қилиш, ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш асосида амалга оширилса, янада самаралироқ бўлади. Бундан чиқадиган хулоса шуки, таълим тизими (айниқса университет таълими) миллий ривожланишнинг муҳим омили сифатида доимо давлат сиёсатининг муҳим йўналишлари қаторида туриши лозим. Буни юртимизда таълимнинг ривожи тарихи, унинг сабоқлари ҳам кўрсатади.

Анъанавий таълим замирида XIX асрнинг охири – XX аср бошида А.Фитрат, А.Авлоний ва илмий педагогиканинг асосчилари томонидан таърифланган ғоялар ётади. Бугунги кунда бу модель тушунувчи (бошқа одамларни, ўзга маданиятларнинг вакилларини тушунадиган) инсонни тайёрлашга қаратилган мўлжал билан тўлдирилиши лозим. Ҳамма нарса бир-бири билан боғлиқ бўлган дунёда бошқа одамларни тушунишга, улар билан мулоқот қилишга, ўз эгоизмини енгишга қодир бўлмаган киши ижтимоий хавфли хусусият касб этади. Инсонни ҳозирги дунё воқелиги билан мос равишда яшашга ўргатиш – таълим тизимининг энг муҳим вазифаси. Бунда гуманитар таълим зиммасига алоҳида маъсулият тушади, зеро янги авлоднинг дунёқараши унга боғлиқ бўлади. Мутахассисларнинг дунёқарашини тарбиялашда табиий-илмий ва техник таълимнинг ижтимоийлашуви ва инсонпарварлашуви айниқса катта роль ўйнайди.

Таълимнинг ижтимоийлашуви ижтимоий-гуманитар циклга кирувчи фанлар сонини ва уларни ўқитишга ажратилган вақтни кўпайтиришгина эмас, балки табиий-илмий ва техник фаолият соҳасига гуманитар билим қадриятлари, меъёрларининг кириб келиши, яъни табиатшунослик ва техникашуносликнинг жамият ҳаётидаги ўрнини англаш, ички мўлжалларининг ўзгаришини ҳам билдиради. Таълимнинг инсонпарварлашуви фан ҳақиқатларининг тагига етишнигина эмас, балки ундан инсон равнақи йўлида фойдаланишга қараб ҳам мўлжал олиши лозимлигини англатади. Бошқача айтганда, фан ташқи мўлжаллари қаторига ўзининг мазмун яратувчи фаолияти билан боғлиқ масалаларни, хусусан, инсоннинг моҳияти, унинг вазифаси, кишилик жамиятининг гуманистик мазмуни ҳақидаги масалаларни ҳам киритиши лозим. Таълимнинг инсонпарварлашуви инсонийлик тамойилларининг ҳозирги мазмуни ҳақидаги тасаввурларни яратишни ҳам ўз ичига олади.

Шу нуқтаи назардан таълим бугунги кун эҳтиёжларидан илдамроқ юриши лозим. Бунда билимнинг ўзигагина эмас, балки ундан фойдалана олишга ҳам ургу берилиши даркор (аммо бу таълимнинг қимматини камситмаслиги керак – айни ҳолда мавжуд билимнинг ҳар бир лаҳзада мумкин қадар амалий бўлиши шарти назарда тутилмоқда). Бу таълим ва тарбиянинг аҳамияти жиҳатидан тенглашишини англатади – айни ҳолда тор профессионал таълимнинг аҳамиятини бекор қилиш эмас, балки уни

дунёқараш контекстига, маданий тарихий масъулият майдонига киритиш назарда тутилади. Билимнинг жадал суръатларда ўсиши, дунё илмий манзараларининг ўзгариши билимнинг прогноз унсурларини қучайтиришни тақозо этади. Шундай қилиб, бу ерда касбий фаолиятнинг қадриятлар билан алоқасини янада қучайтириш, таълим тизимиға глобал – маданий, ахлоқий, экологик ва бошқа шунга ўхшаш мезонларни киритиш зарурлиги тўғрисида сўз юритилади.

Фаолиятнинг турли соҳаларига оид қарорлар қабул қилишда гуманитар билимнинг улуши сезиларли даражада кўпайган шароитда мутахассислар гуманитар тайёргарлигининг торлиги етказадиган зиён улар эгаллаган лавозими даражасига тўғри пропорционал бўлади (инсон эгаллаган ижтимоий иерархия поғонаси қанча юқори бўлса, у шу даражада мураккаб, масъулиятли ва кенг дунёқарашни талаб этувчи вазифаларни ҳал қилишига тўғри келади). Шу сабабли таълимнинг ижтимоийлашуви ва инсонпарварлашуви давр талабига айланади, бу соҳага киритиладиган сармоялар иқтисодий жиҳатдан айниқса самарали бўлади.

Таълим тизими илмий тафаккурнинг барча ютуқлари ва ижтимоий амалиёт эҳтиёжларини ҳисобга олиш билан бир вақтда доим келажакка қараб мўлжал олиши лозим. Таълим тизими ҳаёт эҳтиёжларини қай даражада тўла қондирса, жамият ҳаёти бошқа соҳаларининг ривожланишига унинг таъсири шу даражада қучли бўлади. Шу сабабли фан ва таълим тизими ўртасида вужудга келган тафовутни бартараф этиш университет таълимнинг кун тартибида турган муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Университет таълими тафаккурни ижодий ривожлантиришни назарда тутишини англатади, зоро ҳаёт тинимсиз илгари сурувчи ностандарт вазифаларни фақат шу йўл билан ечиш мумкин. Демак, билимни муттасил янгилашга бўлган интилишни қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш таълимнинг муҳим элементи ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, глобал дунёқарашни шакллантиришни назарда тутади.

Таълим тизими глобал ва миллий омиллар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган муайян тарихий шароитда мавжуд ва фаолият кўрсатмоқда. Таълим тизими бу - уни ташкил этувчи таълим институтларигина эмас, балки тегишли давлат идоралари томонидан олиб борилувчи таълимга оид давлат сиёсати, педагогик ва илмий-тадқиқот жараёнининг моддий таъминоти, «жамият – шахс – давлат» муносабатларида манфаатларнинг муайян нисбати ҳамdir. Шу сабабли бир мамлакатда вужудга келган ва ривожланган таълим тизимини бошқа мамлакатга, ўзга тарихий шароитларга кўр-кўrona кўчириш мумкин эмас. Бундай шароитда миллий университетларда вужудга келган ижобий анъаналар, тўпланган тажриба, шаклланган илмий мактабларни сақлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, тарихан вужудга келган ҳар қандай тизим каби, таълим тизими ҳам анча инерцион бўлиб, унда ҳаддан ташқари кескин бурилишлар салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Бундай бурилишлар қаторига ғарб таълим тизимларининг дастурларидан кўр-кўrona нусха кўчиришни ҳам киритиш мумкин. Ўз таълим тизимининг ютуқ ва

камчиликларини аниқ тасаввур қилиш, механик тарзда ўзлаштиришлар ва уларнинг оқибатлари ролини ҳисобга олишга асосланган интеграцияли таълим тизими самарали бўлиши мумкин.

Таълимни ислоҳ қилиш муаммосининг бошқа жиҳатлари, чунончи: университетлар бозор муносабатлари шароитида фаолият кўрсатиши, уларнинг фаолиятини молиялаштиришда бизнеснинг иштироки, дин билан ўзаро муносабатларини алоҳида ўрганишни талаб этади. Ислоҳотнинг бош тамойили – «зиён етказма». Шу сабаблитаълим тизимини ислоҳ қилиш муаммосини навбатдаги «мода»га айлантириш ярамайди. Акс ҳолда биз яна боши берк кўчага кириб қолишимиш мұқаррардир.

Хулоса қилиб айтиш мүмкінки, модернизация жараёнлари жамиятнинг ривожланиши учун ўз – ўзини ташкил этиш жараёнидир. Яъни ҳар қандай тизим маълум даврга келганда, миқдорий ва сифатий ўзгаришлар натижасида янгиланиши, инновацияларни амалга ошириши лозим бўлади. Шу сабабли модернизацияни жамиятнинг ривожланиш томон интилиши - комплекс ижтимоий ўзгариш сифатида таърифлаш мүмкин. Унда илмий билимлар тизими мухим ўрин тутади. Чунки жамият мураккаб, кўп қиррали ижтимоий тизим, билим эса унинг мухим элементи ҳисобланади. Модернизация даврида қадриятлар, билимлар ва маданият анъанавий жамиятдагидан ўзгаради.

ХУЛОСА

Ҳозирги даврда кўпгина, айниқса ривожланган мамлакатларга илмий-фанга, инновацион технологиялар, инновацион иқтисодий технологияларига бўлган эътибор, уларнинг ривожланишига ажратилган маблағ ўсиб бораётгани диққатга сазовордир. Шу билан бир вақтда инсоннинг маънавияти, жамиятда мавжуд маънавий мұхитнинг аҳамияти каттадир.

Ҳозирги кунда инсон фаолиятининг барча соҳаларидаги, жумладан маданият қадриятлари ва менталитетдаги ўзгаришлар, инсон онгидаги модернизациясининг мухим жиҳати бўлиб, замонавий реалликка адекватлигини талаб қиласди. Бунинг натижасида дунёни идрок этиш тамойилларида ҳам ўзгаришлар вужудга келмоқда. Эндиликда, ҳар қандай содир бўлган қийинчиликни бартараф этиш учун, унинг оқибатида вужудга келган мувозанатимизда, тартибсизликдан чиқиб кетиш учун имкониятларни излаш керак. Тартибсизлик, мувозанатсиз тизим янги имкониятлар вужудга келади ва бу ҳолатдан барқарорлигига ўтиш йўлларини англаб олиш умкин, яъни беқарорлик, тартибсизликда барқарорликка ўтишнинг имкониятлари мавжуд, шулардан танлаб олиш имконияти инсон, жамият, давлатга боғлиқ. Инсон тафакккури замонамизни ўта ўзгарувчанлигини адекват инъикос этиш учун янги тушунча, тамойиллар, ёндошувлар, назарияларни яратади.

Фан инсон тафаккурининг юксак мевасидир. У ҳозирги давр глобал муаммоларини тўғри онглаш, ечиш, уларнинг хатарларидан сакланиш, борлиқнинг теран сирларини билиш, инсоният онгли фаолиятини янада

юксакликка кўтарилиб бориши учун зарур. Лекин, планетамиз ҳаётидаги ҳозирги шароит фан қашф этган билимларни амалиётга қўллаш оқибатлари ва уларнинг ахлоқий қадриятлар билан узвийлашуви бўлмаса, унинг зарари фойдасидан анча катта бўлишини кўрсатди. Айни пайтда унинг инсон онги тараққиётининг энг олий марраси эмас, балки унинг чекланган эволюцион босқичи эканини кўрсатадиган жиддий ялпи инқирози кузатилмоқда. Уни шу инқироз ёқасига олиб келган кризисдан чиқариш борасида жиддий изланишлар олиб борилиши керак. Фаннинг кризисга учраши, бир томондан, унинг борлиқни айрим-айрим (фрагментар) биладиган маҳсус соҳаларга ажralиб кетиб, борлиқни яхлит билишга қодир бўлмай қолганининг оқибати бўлса, иккинчи томондан, унинг тор моддапарастлик фалсафасига таяниб, рухият оламининг мавжудлигини инкор этиб келаётганидадир. Ваҳоланки, моддапарастлик фалсафасидан кенг ва теран, И.Кант “метафизика” деб, Шарқда эса “ҳикмат” деб аталган юксак таълимотлар ҳам мавжуд. Айни шундай таълимотларга таяниш фанни кризисдан чиқара олади ва уни юксак ахлоқий қадриятлар билан боғлай олади.

Ҳозирги давр дунёси – баъзи фалсафий тасаввурларсиз тўғри ва ҳар томонлама тушунилиши мумкин бўлмаган мураккаб динамик бир бутун тизимдир. Фанда, жамиятда содир бўлаётган ўзгаришлар янги методологик ёндашувларни шакллантиришга имкон яратади. Методология тадқиқотларни дунёдаги ўзгаришларни тўғри акс эттириш, турли тизимли тузилмаларнинг ўзига хослигини аниқлаш, инсонга асосий қадрият ва дунёқарашга доир мўлжаллар беришга йўналтиради. Дунёда содир бўлаётган ўзгаришлар шароитида ҳозирги замон цивилизациясига мувофиқ бўлмаган эскирган стереотиплар, қотиб қолган ақидалардан воз кечиш зарур. Ўзгаришлар нафакат инсон тафаккурида, балки унинг амалий фаолиятида ҳам содир бўлмоқда. Ҳам фанда, ҳам ижтимоий воқеликда шаклланаётган ўзгаришлар конструктив-танқидий, ижодий, диалектик равища фикр юритишга асосланган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида” ги Қонуни. Т., 1997. 3-банд.
2. Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: Ҳавсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”. Т.: “Ўзбекистон”.1997. 252 –бет.
3. Каримов И. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд, – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 74-75.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.76.
5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий иқирози, Ўзбекистон шароитида кни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б.56.

6. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаравонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 74-75.
7. Абдуллаева М.Н., Туленова К.Ж., Faффарова Г.Ғ., Ниязимбетов М.К. Миллий ғоя ва фаннинг методологик муаммолари. Т, 2009. 82-б.
8. Анисина С.С. Социокультурные архетипы семьи и брака: Автореферат дис. канд. филос. наук. – Тюмень, 2002.
9. Баталов А. Свыше даются нам испытания // Аргументы и факты. 2008. №47.5- б.
10. Бокша Е.А. Духовные угрозы функционированию семьи в современном Российском обществе (социально-философский анализ). Автореф. дис на соискание ученой степени кандидата философских наук. Москва – 2008. 4-б.
11. Дудник С.И., Я.А.Слининым. История и историческое сознание// Я. (А.Слинин) и МЫ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. Серия «Мыслители». Выпуск X. 39-б.
12. Кушкаров С. Сўфий жанг санъати / С. Кушкаров, Улуғбек Кушкаров. - Тошкент : Ўзбекистон, 2003. - Б.54.
13. Шермухамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси. – Тошкент: Университет, 2005. - Б. 361.
14. Степин В.С. Философия в эпоху перемен. // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. №4. 2006. Б. 18-34.
15. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего Изд. 2-ое. М.: Эдиториал УРСС 2001. - Б.3 – 5.
16. Ник Бостром - Ph.D., is Director of Oxford University's new Future of Humanity Institute. Угрозы существованию человечества. Анализ сценариев вымирания. //2007. <http://www.nickbostrom.com/>
17. Порус В.Н. Обжить катастрофу. Своевременные заметки о духовной культуре России// Вопросы философии. 2005, № 11, 26- 27 - б.
18. Субботин А.А., Субботин А.С., Следует ли дожидаться конца истории? // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.14638, 16.11.2007. succeder@list.ru
19. Коряковцева О.А. Социально-педагогическое сопровождение молодой семьи: Автореферат дис.канд. пед. наук. – Кострома, 2002:
20. Разов П.В. Социальное регулирование межличностных конфликтов в семье офицера Вооруженных сил Российской Федерации (социологический анализ): Автореферат дис.канд. социол. Наук. – М., 2007.
21. Соловьева И.Ю. Стабильность семьи как социально-философская проблема: Автореферат дис.канд. филос. наук. – Воронеж, 2004.
22. Орлова Н.Х. Семья как объект социально-философского исследования: Автореферат дис.канд. филос. наук. – СПб., 2000.

23. Народ начинается с семьи. Патриарх Алексий встревожен угрозой моральной деградации общества и призвал объединить силы ради спасения нации //Труд. – 2005. – № 241. 4 –б.
24. Павлов Ю.М. Круглый стол кафедры ЮНЕСКО ”Филомофия мира”// Московского университета. Серия 7. Философия. №4. 2006. 99-105 – б.
25. В.Иноземцев. Ветернизация как глобализация и “глобализация” как американизация. // Вопросы философии. 2004. № 4 60- стр.
26. <http://www.Perspektivy.info/print.php>
27. Инсон тараққиёти маъруза.Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги. Ўзбекистон. Т., 2007-2008.32-б.
28. Ракитов А.И. Наука в эпоху глобальных трансформаций (российская перспектива). Наука в России: состояние и перспективы. М.; 1997. С. 13.
29. Основы открытого образования. Отв. Ред. Солдаткин В.И. – Т.1. Российский гос. инс. открытого образования. М.: 2002.С 69-70.
30. Мухамедова З. М, Парадигма гуманизации образования Т., 2004.С.12
31. Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический подход к сложным системам. М.1991.С.145.
32. Мингийиллик Ривожланиш Мақсадларининг Маърузаси.Ўзбекистон. Т.2006. 23 – бет.
33. Фукуяма Ф. «Великий разрыв” М.ООО.Изд.АСТ.2003. С. 19
34. Субетто А.И. Интеллектуализация образования как проблема XXI века // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.10257, 06.03.2003 <http://www.trinitas.ru/rus/doc/>
35. Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза.Т., 2007-2009.30-32-б.
36. Мухамедова З. М, Парадигма гуманизации образования Т., 2004.С 132.
37. Основы открытого образования. Отв. Ред. Солдаткин В.И. – Т.1. Российский гос. Инс. Открытого образования. М.:Нии Црао, 2002.
38. Князева Е.Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса. -М.: Наука, 1995. -С.238.